

תגובה ליוסף גולדנברג

שי בורשטיין

להשלמת מאמרו של ד"ר יוסף גולדנברג על אתר "זמְרָשֶׁת", נתבקשתי על ידי העורכת להוסיף את תגובתי כמוזיקולוג, כחוקר הזמר העברי וכחבר "זמרשת".

מאז עלה לאוויר לפני שנה, זכה אתר "זמרשת" לחשיפה תקשורתית נאה, שכללה כתבות עיתונאיות וטלוויזיוניות. לכן במבט ראשון אפשר לטעות ולראות במאמרו של ד"ר גולדנברג עוד רשימה מפרגנת, אם כי מפורטת יותר, ולא היא. חשיבות המאמר רבה, משום שהוא מציג את מפעל "זמרשת" לפני הקהילה המוזיקולוגית, ובכך עשוי לתרום באופן משמעותי לקידום מחקר הזמר העברי המוקדם, שטח מחקר חדש יחסית; ולמרות הצעדים המשמעותיים שכבר עשה, עדיין לא זכה למלוא תשומת הלב המחקרית, שלה הוא ראוי.

ביקורתו האוהדת בעיקרה של גולדנברג מסתיימת במשפט מחמיא זה: "בראייה כוללת, אתר "זמרשת" מעורר התפעלות כבירה. הרושם עז עוד יותר בהתחשב בכך שהאתר קם ומתופעל בידי קבוצה קטנה שרובה חובבים, ללא תגמול חומרי". מכאן ברור שהוא תומך מובהק של מפעלנו, ואין בכוננת דברי תגובה אלה לנגח את גישתו, אלא להעמיד מול חלק ממסקנותיו עמדה שונה בבחינת "דברים שרואים מכאן לא רואים משם".

קיים קושי מובנה לכתוב ביקורת על אתר אינטרנט בשלבי הקמה ופיתוח מואצים: קרוב לוודאי שמה שנכון בשעת כתיבת הביקורת, ישתנה באורח ניכר, ואולי אף קיצוני, עד עת פרסומה, ובוודאי לאחר מכן, וכך יתהפכו על פיהם הדיווחים "הקשיחים" (במקרה של המאמר על "זמרשת" – מספר השירים, סוגיהם, סגנונם וכו'), ואיתם גם מסקנות הכותב על בסיס מסד הנתונים שעמד לרשותו בעת הכתיבה. כדי למתן קושי אינהרנטי זה, סיפה גולדנברג למאמרו עדכון, ובו מדווחים נתונים מרכזיים הנכונים לעת הפרסום, אך המשמש אותו גם ל"מעקב אחר התפתחות האתר ועיון מחדש בתובנות שעלו לפני כשלושה חודשים".

העדכון משפר במשהו את הקושי האינהרנטי שתיארת, אך לא במידה מספקת. לפי דיווחו של המחבר בעדכון, גדלה כמות השירים באתר ביותר מ-50% (!) מאז חיבר את מאמרו. כלומר במקורו נכתב המאמר על בסיס 635 השירים שהיו בו, ואלה שימשו תשתית להפקת "תובנות ומתחים מאחורי פרויקט "זמרשת". לשם ההשוואה, כיום, שנה אחרי עלותו לאוויר, נמצאים באתר יותר מ-1500 שירים (לעומת 963 המדווחים בעדכון), ובסך הכול יותר מ-2200 הקלטות (ההבדל נובע מהשירים שיש להם כמה

ביצועים). כמו כן גדלו משמעותית כל הקטגוריות האחרות שָׁוּחַ עליהן. במדור "עיון נוסף", למשל, יש כיום 16 מאמרים מחקריים, עבודות ד"ר ומ"א (לעומת שלוש בלבד בעת הכתיבה) ועוד רשימות, שעניינן בזמר העברי המוקדם.

התרופה היעילה היחידה לבעיה זו היא בחירת העיתוי המתאים לכתיבת הביקורת. המאמר ומסקנותיו היו יוצאים נשכרים, לו המתין גולדנברג עד "התייצבותו" של האתר, עד הגיעו לממדים שבהכרח היו ממתנים את צמיחתו הראשונית המהירה; ההאטה הייתה מאפשרת התבוננות מעמיקה יותר בהיבטים השונים של התופעה, ובעיקר הסקת מסקנות מושכלת יותר. מבחינה זו נכתב המאמר מוקדם מדי, והעדכון לא שינה בהרבה את התובנות, שחלקן מוטעות, לדעתי. ד"ר גולדנברג מיטיב לתאר את מבנה האתר ואת סוג החומרים שהוא מכיל, אך לו סקר את האתר כיום, היה יכול להציג לפני הקהילה המוזיקולוגית את הפוטנציאל המחקרי הטמון בו; הפוטנציאל נחשף בד בבד עם צמיחת האתר, ויגדל ככל שיתרבו בו השירים. כיווני המחקר שיכול אתר "זמרשת" לשמש להם מאגר נתונים זמין רבים ומגוונים. לדוגמה, מכיוון ששירים רבים יחסית מופיעים פעמים מספר בביצועים ובעיבודים שונים, כבר אפשר כיום להשתמש בשירים אלו כבסיס להשוואה ולניתוח סגנון העיבודים והליוויים הן בתקופת זמן מסוימת והן לאורך מספר עשורים. לפרויקט מחקרי כזה קָשֶׁר אמיץ עם סגנון השירים, עם כלי נגינה מועדפים, עם מתחים סגנוניים-אידיאולוגיים בקרב יזמי הזמר העברי ועוד.

עיקר הערותיי מופנה לפרק במאמר שגולדנברג מכנה "תובנות ומתחים מאחורי פרויקט "זמרשת". למקצת קביעותיו הוא מגיע לא דרך אמירה חד־משמעית, אלא באופן מובלע על ידי שרשור משפטים ויצירת אסוציאציה ביניהם. לדוגמה, "חבורת "זמרשת" בוודאי מונעת מתוך אהבה גדולה לזמר העברי המוקדם, אך ספק אם אהבה זו נובעת ממשיכה אסתטית טהורה. שירה בציבור של שירי ארץ־ישראל היא אפיק לניתוב רגשות של אהבת המולדת (לפחות ברובד המודע) ושל התלכדות חברתית... ואולם תחושות דומות אפשר להעביר גם באמצעות שירי ארץ־ישראל חדשים." מכאן אפשר להבין ש: 1) קיימים כנראה אהבי זמר עברי מוקדם, ואהבתם נובעת מ"משיכה אסתטית טהורה" ללא אסוציאציות אישיות וללא קשר חברתי כלשהו. זו אינה נראית לי אפשרות ראלית; 2) שירה בציבור היא אבן ראשה במפעל "זמרשת", ולא היא; 3) לזמר העברי המוקדם, ש"זמרשת" עוסקת בשימורו וקידומו, אין בעלות אקסקלוסיבית על רגשות אהבת המולדת. וכי מי טען לאקסקלוסיביות כזו? ככל שהדבר מובן מאליו, ראוי לציין שטכניקת ניסוחים זו יוצרת אצל הקוראים רושם מוטעה; במקרה הזה – הפרזה משמעותית בהערכת מקום השירה בציבור בפעילות "זמרשת" (בהשלכותיה כביכול על בחירת השירים לאתר ובאירועי השירה בציבור, המאורגנים מפעם לפעם). אין ספק שחלק הארי של רפרטואר הזמר העברי המוקדם הושר במסגרות חברתיות למיניהן (למשל בתנועות נוער ובשיעורי זמרה). גם שירים שנולדו במסגרות אחרות (למשל בתאטרון הסטירי) אומצו על ידי מסגרות אלו ("כחול ים המים" הוא דוגמה טובה). ריבוי שירי שירה בציבור באתר נובע משיקוף מציאות זו, ואינו תוצאה של העדפה על פני ז'אנר שירי אחר. לפיכך, מאחורי

הקביעה כי "משקלם של שירים שסגנונם זר לשירה בציבור נשאר קטן במיוחד" אין מסתרת עמדה כלשהי של "זמרשת", כמו שמשמע במובלע .

כמו שהן מוצהרות בדף הבית של האתר, שלוש מטרותיה של "זמרשת" הן הצלה, הנגשה והנחלה של הזמר העברי המוקדם. סדר העדיפות של שטחי הפעולה מוכתב הן על ידי היגיון פנימי והן על ידי המציאות העגומה. לפיכך, עיקר מאמצי "זמרשת" בשלב ראשוני זה של פעילותה מכוון להצלת הרפרטואר מאבדן פיזי ולהנגשתו לציבור המעוניין ללא תשלום. מכאן נובע המאמץ להקלטת שירים מוקדמים מפי אינפורמנטים – "זמרדעים" בחידוש הלשוני שאימצנו. רוב השירים האלה לא הופיעו מעולם בדפוס, והקלטתם והעלאתם לאתר היא פעולת הצלה ושימור פר אקסלנס. מכיוון שהופיעו רוב השירים ה"ציוניים" בשירונים בדרך כלל "מטעם" (ולכן הם גם משמשים נקודת מוצא מחקרית זמינה ונוחה), חשיבות הקלטות הזמרדעים רבה, בייחוד בחשיפת טפח כמעט לא ידוע, ועל כל פנים לא מוכר דיו, מהעושר והמגוון העצומים של רפרטואר השירים שהושרו בארץ־ישראל במחצית הראשונה של המאה העשרים. לכן, כפי שציין גולדנברג, "אתר "זמרשת" אכן אינו בררני במוצהר" בבחירת השירים. מכיוון שמטרתנו היא שימור כלל הרפרטואר, הייתי אפילו מתאר את גישתנו כאקלקטית, מאמצת כל זמר עברי מוקדם באשר הוא. לעומת זה, ברור לכולנו שהנחלת השירים כפעולה מוגדרת ונפרדת מהצלה ומהנגשה דורשת גישה שונה, ממוקדת הרבה יותר, ומתוכננת להשגת מטרה ספציפית זו.

רבות מהתוכנות שהגיע אליהן גולדנברג מעניינות ומעוררות מחשבה, אך לאחדות מהן אין אחיזה של ממש במציאות, בעיקר לא לאלה המתיימרות להתחקות אחר המניעים המודעים ואף הלא מודעים (!) מאחורי פועלם של חברי "זמרשת". בסוקרו את "קורפוס השירים הקיים היום" באתר "זמרשת" מאזכר גולדנברג "שירים ידועים ביותר שעדיין חסרים", ולעומתם שירים לא ידועים שכן עלו לאתר. הוא ממשיך ומשווה בדקדקנות של שברי אחוזים את רשימת השירים באתר לרשימות זמרים עבריים ("קורפוסים" בלשונו), ששימשו בסיס למחקריהם של רשף, שמואלי, שחר ואלירם. השוואות אלה, מעניינות ככל שתהיינה כשלעצמן, יוצרות רושם מובלע של קיום מערכת כוונות, המניעה את בחירת השירים המועלים לאתר. רושם זה אף מתחזק על ידי הערות על אופיים האידאולוגי והפוליטי של שירים קיימים וחסרים. בכך עשוי להתקבל רושם מוטעה על אודות כוונות פעילי "זמרשת" ועל אודות הדינמיקה של תהליך בחירת השירים להעלאה. המציאות פשוטה ותמימה הרבה יותר משהיא מוצגת במאמר: כל שיר העומד בקריטריונים שנקבעו עולה לאתר. קריטריונים אלו כוללים את זמינותה של גרסה דיגיטלית לשירים שחוברו בעיקר עד קום המדינה. תיחום הזמן נובע בעיקר מהצורך לטפל קודם כל ברפרטואר המוזנח והנשכח ביותר. האיכות המוזיקלית של ביצועי השירים אינה מעלה או מורידה, ורבות מהקלטות הזמרדעים רחוקות מאופטימום, ולו גם סלחני, של דיוק אינטונטיבי.

באופן דומה חלק מההערות הפרשניות על אופיו של האתר תלויות על בלימה, לא רק משום שבינתיים נוספו שירים רבים חדשים, אלא בעיקר משום שליחוס של נטיות והעדפות אידאולוגיות פוליטיות כאלה

ואחרות לחברי "זמרשת" אין רגליים. לכן ל"מקומם המרכזי של המנונים ושירי לכת חגיגיים ומנופחים" באתר (גם אם נניח לרגע כי זו קביעה נכונה) אין שום הסבר סיבתי הקשור ל"הזדהות ציונית נטולת פשרות" כביכול של חברי "זמרשת", כמו שגולדנברג מציע; לכן גם הופתעו חברי "זמרשת" ללמוד ש"באופן כללי רפרטואר "זמרשת" כולל ממד של התרסה..."; לכן בדיקה מספרית של שירי שלום ושירי מלחמה באתר לא תלמד על שום נטייה אידאולוגית; לכן אין כל בסיס לטענת המחבר כי הכללתו של השיר "אל עריש" (מילים ולחן: עמנואל זמיר) באתר "אומרת דרשני", משום שמופיעות בו המילים "ועתה נאמצך אל ערינו". "הכללתו החריגה חרף זמן חיבורו המאוחר" (כלומר אף על פי שחובר לאחר 1948) קשורה בהזמנות הטכנית שנוצרה במקרה זה להעלות לאתר מבחר גדול של שירי מלחין בודד, ואין לה דבר עם תמיכה אידאולוגית גלויה או סמויה בסיפוח אל עריש לתחומי מדינת ישראל. בדוגמאות מעטות אלו וברבות אחרות המציאות פשוטה בהרבה: לחברי "זמרשת" אין עמדה מגובשת, לא כל שכן אחידה ומוסכמת, באשר למיקום פועלם במסגרת אידאולוגית-פוליטית, כמו שגולדנברג טוען במאמרו. את הניסיון לתייגם כך או אחרת הם דוחים בתוקף. בעוד שלאחת החברות ברורים הרבדים התוכניים והמוזיקליים של הקשר הרעיוני הבסיסי בין "זמרשת" לבין מפעל הציוני, "הקישור לציונות לא בא כהתרסה למשהו, אלא פשוט כרצון לשמר, געגוע למשהו שלא ידעתי אולי, התחברות לראשונות החד-פעמית הזאת שהייתה כאן ועוד לפני כאן, ומשהו שמחבר אותי להווה מההיכרות התרבותית שלי, שגדלתי עליה. אפס עניין של פוליטיקה שרלוונטית להיום (או לאז, מבחינתי) – זה בטוח" [ההדגשה במקור]. חבר אחר הגיב: "התרסה אנכרוניסטית של זקני מפ"ם נגד הקיבוצים, ציונות דתית, ציונות סוציאליסטית, פוסט ציונות, אל עריש... מה לי ולכל אלה? מה הוא [מחבר המאמר] רוצה? כל מה שאני רוצה ב"זמרשת" הוא שניתן ביטוי הולם לכל הקבוצות, לכל הזרמים, לכל תנועות הנוער ולכל המסורות המוסיקליות שהיו נפוצות בתקופת הציונות בארץ-ישראל וגם בתפוצות...אני מצהיר בזאת שאין לי אג'נדה פוליטית שאני רוצה להעביר באמצעות האתר... למרות שמן הסתם יש לנו העדפות בטעמים, הן לא אמורות לבוא לידי ביטוי ברפרטואר שבאתר". עמית אחר סיכם את עמדתו כך: "למה אני אוהב זמר עברי מוקדם? כי הוא יפה. כי יש בו – ראשית כול – מוזיקה כזו אמיתית עם מנגינות ממש. למה עוד? כי יש בו תוכן – בדרך כלל שפה עשירה ויפה, מסר כלשהו ורוח התקופה, שהיה בה הרבה יותר עומק (בעיניי) מאשר היום. התפקיד העיקרי של "זמרשת" – מבחינתי – שיהיה לי עם מי לשיר עוד ארבעים שנה. ולא רק עם ברק ועם גלי [חברי "זמרשת"], אלא שיהיה עוד קהל, שאוהב את השירים האלה. הצלת השירים, הפצתם והנחלתם – זה אמור להיות המתכון, וכך אנו פועלים". עוד עמיתה הגיבה בקיצור בוטה משהו: "התרגזתי... מעולם לא 'כפו' עליי כל כך הרבה דעות ורעיונות".

אף על פי שהתגובות האלה משרטטות לפחות כיוונים אפשריים לקראת תשובה מלאה יותר על השאלה המעניינת מה גורם לשישה אנשים/נשים צעירים/צעירות להקדיש בהתנדבות זמן ואנרגיה כה רבים לפרויקט תרבותי-ציבורי, מהציטוטים לעיל עולה שמייסדי "זמרשת" לא פשטו בנפשותיהם ביסודיות, ושכבוצה אין להם דעה אחידה באשר לתפקידם התרבותי בצומת הנוכחי של התרבות הישראלית. נדמה שהם פועלים יותר אינטואיטיבית, מתוך משיכה טבעית לא חקורה עד הסוף. יש בעמדה זו משהו

אטרקטיבי, נורמלי, מובן מאליו, של ישראליות ללא סימני שאלה. ייתכן שזה גם חלק ממה שמושך אותי, ישראלי מדור מבוגר יותר, שאיבד מזמן את ההזדהות הישראלית האוטומטית, המובנת מאליה.

מובן שעצם דחיית חברי "זמרשת" את תיוגם האידיאולוגי-פוליטי אינו מבטל את האפשרות שממבט תרבותי מגביה עוף יש מקום לניסיון לפרש את פעילותם כמשתתפים בידועין או שלא בידועין בזירה הסוציו-תרבותית הישראלית. כאן אני מסכים עם ד"ר גולדנברג ש"מפעל" "זמרשת" מתברר כמחאה של "העדה הצברית" נגד דריסתה בשם הרב-תרבותיות... עם זה, אני מציע להיות קשוב לכך שאין לי – השונה מעמיתי בשיוכי הדורי והאקדמי – שותפים רבים ב"זמרשת" לדעה זו, ובייחוד לכך שאשר עמיתי ספקנים למדיי, ומקצתם אף דוחים בתוקף ניסיונות תיוג באשר הם.

כהיסטוריון מוזיקלי מצאתי עניין רב בתגובות חברי "זמרשת" לפרשנותו של גולדנברג את כוונותיהם הגלויות והנסתרות. הלוא בלב עבודתנו המוזיקולוגית עומדת פרשנות חיבוריהם המוזיקליים והמילוליים של מוזיקאי העבר. מבלי להיכנס כאן לדיון בשאלות מתחומי הפילוסופיה של ההיסטוריה והפסיכו-היסטוריה, אני מחזיק בדעה (המיושנת משהו?) כי בעורכנו גרף "שנקרי" של סימפוניה של בטהובן, עלינו לנסות למצוא את ההיגיון המוסיקלי הפנימי של היצירה, כפי שהגה אותה יוצרה וכפי שהבינו אותה מאזינים בני זמנו. במוצאנו ביצירות גיוס דופאי מצלולים אקורדיים הזהים לדומיננטה, עלינו להשתדל להבין האם אכן שמע/פירש אותם דופאי כדומיננטות המובילות לטוניקה, או שמא הם הובנו באופן שונה למרות צלצולם הזהה למה שאנחנו מכנים דומיננטה. פרשנות היא לב עיסוקנו ההיסטורי-אמנותי. על כן, בשעה שאנו אורגים נרטיב היסטורי-מוסיקלי, עלינו לעשות כמיטב יכולתנו לעשות שימוש מושכל בעדויות הישירות והעקיפות העומדות לרשותנו, ופירוש הדבר הוא לעשות כל מאמץ "להיכנס לראש" של מלחיני העבר ושל מאזיני העבר, לנסות ולשחזר את המציאות הקוגניטיבית-הסגנונית שלהם. בביטוי "כמיטב יכולתנו" מקופלת ההכרה שאנחנו מרוחקים בזמן, ועל כן שונים, וש" *Wie es eigentlich gewesen* " אינה מטרה אפשרית. שלא כמו במקרה של חברי "זמרשת", מושאי מחקרנו אינם זמינים בדרך כלל לתגובה, ואין לנו אפשרות לדעת אם קלענו לדעתם או שמא "פספסנו בגדול". בקריאת הקטע המרכזי ברשימתו של גולדנברג – "תובנות ומתחים מאחורי פרויקט "זמרשת" – נזכרתי במערכון "בית אבי" של "הגשש החיזור", פרודיה על תכנית רדיו באותו השם. תכנית הרדיו התבססה על שיחות עם "בנים/בנות של", שהוסיפו מזיכרונותיהם נופך אישי מעניין על החיים עם הוריהם המפורסמים. המערכון הפך את היוצרות: המראיין סיפר למראיין פרטים שלא ידע על אביו, והבן הגיב שוב ושוב בקריאת הפליאה "מה אתה אומר?!".